

A-117054

Autorilt.

Äratrükk ajakirjast „Eesti Keel“ nr. 4—6, 1935.

11

39492

Prof. dr. Lauri Kettunen 50-ndal aastatekännisel.

Kes tunneb prof. Lauri Kettuneni töösaavutisi eesti keele ja ligemate sugukeelte uurimise alal, võib juubeliteate saabumisel imestades küsida: kas tõesti see nii teenekas uurija on alles viiekümne-aastane? Teisalt taas, kel on võimalust olnud ligemalt vaadelda, millise noorusliku jõu ja innuga prof. Kettunen nüüdismomendi igal tööküllasel tunnil rakendub uurimistöhe, võib hetkeks komistuda küsimusele: kas tõepoolest juba viiekümnene see noorustuline teadlane? Meie mälukahtlustuse aga peletavad juubeldatava eluloo la- kooniliskülmad tähisnumbrid.

Lauri Einari Kettunen on sündinud Savo põllumehe po- jana Joroisi khk. Koskenhovi 10. septembril 1885. Pärast gümnaasiumi lõpetamist õppis ta (pääainetena soome keel ja sugukeeled) Helsingi ülikoolis a. 1905—1908, saavutas ma- gistriastme a. 1911 ja doktorikraadi a. 1913, sai soome keele dotsendiks Helsingis a. 1914, oli läänemere-sm. keelte korr. professoriks Tartus 1919—1924, dotsent ja ajutiselt soome k. prof. kt. Helsingis 1925—1929, läänemere-sm. keelte prof. säälsamas a-st 1929.

Nende vähesõnaliste ametitähiste raamidesse sulgub prof. Kettuneni ulatuslik ja tulemusrikas töö läänemere-sm. keelte ja murrete ainestikukogujana, loova uurijana, akadeemilise õpetajana, uurimistöõ organiseerijana ja eesti ning soome kirjakeele viljelejana. Töö, mille amplituudile võrdset osu- tab väheste teiste soome sugu keelte uurijate elupilt ja mille tähtsus eesti keeleteadusele ning keeleteadusliku elu arengule on olnud nii paljutähendav, et ei saa sellest vaikida nüüd juubelisünnipäeva puhul. Ei ole õige aeg ega koht see-

kord siin prof. Kettuneni tööhoo ja -võimete haritipul olles teha kõigest tema seni sooritatust hindavaid kokkuvõtteid, ei ole ka allakirjutanu kui juubeldatava õpilane selliseiks kokkuvõtteiks vahest kõige kutsutum sullehaaraja. Kuid prof. Kettuneni töödest mingi linnulennulisema ülevaate saamiseks on seekord küll EK lugejail otse õigus, ja selle loomuliku õiguse rahuldamiseks ongi mõeldud järgnevad visandlikud read.

Kõigepäält Kettunen kui läänemere-sm. keelte alal a i n e s t i k k u d e k o g u j a ja elava keele talletaja on oma tööpiiri avaruselt ainulaadne. Ei ükski kaasuurijaist või öelda koos temaga, et on pikemaajalisi keelelisi ülestähendisi teinud k õ i g i l m s m . keelte alal. Kettuneni keelteuurimisreisid algasid juba üliõpilaspõlves 1907. a. suvel retkega väljasureva nn. metsasoomlaste savolashõimu juurde Kesk-Rootsis, Vermlandis, mille ja a. 1908 tehtud kontrollreisu tulemuseks oli a. 1909 ilmunud vastav murdeuurimus „Descendentis-äännehistoriallinen katsaus Keski-Skandinavian metsäsuomalaisten kieleen“, töö, mis tänapäevgi on usaldatav teejuht sellest omapärasest savo murdest huvitatule. Suvega 1908 algasid K. uurimused eesti k. alal, koondudes hiljemini (a. 1910—11) meie eP huvitavaimale Kodavere murdele. Trükitulemuseks oli väitekiri a. 1912 „Lautgeschichtliche Untersuchung über den Kodaferschen Dialekt II, Vokalismus“ ja a. 1913 „Lautgeschichtliche Untersuch. üb. den Kodaferschen Dialekt“ (konsonantism, vokalisti kokkuvõte) — tööd, milledes autor uurimisaluse murde kõrval opereerib laialiste endakogutud võrdlusmaterjalidega eP ning eL alalt (Harju-, Järva-, Viru-, Tartu-, Viljandi-, Võru-, Petserimaa) ja põimingutega e. vanast kirjakeelest ja milledest viimane e. keele foneetika tundmist suuresti edasi viis ms. ka oma täpseil eksperimentaalfoneetilisil andmeil põhineva foneetilise sissejuhatusega. Kodavere murde uurimisega tegeldes juba K. oli teinud vähest tutvust vadjalastega, spetsiaalselt vadjalaste keelealal töötas ta suvedel 1913—15, töövõljana avaldades a. 1916 eriti akadeemilisiks õpinguiks kohandatud häälikulise ülevaate „Vatjan kielen äännehistoria“ (2. tr. a. 1930), kuna uurimisreisudel kogutud tekstide avaldamiseks leidis võimalus alles a. 1932 (koos L. P o s t i 'ga välja antud) töös „Näytteitä vatjan kielestä“. Viimases on osa tekste (Jõepära murd.) kirja pandud Tartus talvel 1922/23. Uuele sugukeelele siirdununa näeme K-d juba talvel 1917—18, kus ta kesk Vene revolutsiooni keerist päästab Novgorodi kubermangus lõuna-vepslaste keeleaardeid, mis töödeldult trükist ilmusid a. 1922 teoses „Lõunavepsa häälik-ajalugu I (Konsonandid) — II (Vokaalid)“; vastavad tekstid esinevad trüki-

tult kogus „Näytteitä etelävepsästä“ I (1920), II (1925; selles on ms. uudislikult tarvitatud kõnetaktide märkimist). Tartusse professoriks kutsutuna K-l juba esimese tööaasta lõppedes kevadel 1920 on ees uus töörohke keele-uurimisteskond — Kuramaale liivlaste juurde, kus ta veetis ka suved 1921, 1923, 1924 ja kuhu ka Helsingist hiljemini on (suvel 1928, 1929, 1933) teinud korduvaid käike. Algust lv. keele uurimisega oli teinud K. juba maailmasõja päevil Helsingis, kasutades uurimistöödeks sõjapõgenikke. Liivi keele alalt kogutud ainekust, mis oma põhjalikkusega on K. senises kogujatöös kujunemas üheks suurimaks saavutiseks, on esialgu ilmunud alles kogu eksperimentaalfoneetilise sissejuhatusega varustatud tekstinäiteid töös „Untersuchung über die livische Sprache I“ (a. 1925, Tartu), kuna monumentaalne liivi sõnaraamat (varustatud ms. etümoloogiliste märkmetega) on kuuldavasti trükitud *p*-täheni ja liivi häälikutelugu käsikirjas ootab viimistlemis- ja avaldamisjärge. Nagu K. ulatuslikud liiviuurimused said alguse tema Tartu-perioodil, nii ka 2-kuune karjala-aunuse-lüüdi murrete uurimise retk temal teostus Tartust kevadsemestril 1922. Karjala sõjapõgenikega Soomes töötamise tulemuseks oli häälikulooline ülevaatekogu (praegu käsikirjas) ja tekste, milledest on osa trükitis ilmunud *Joh. Kujola*' väljaantud tekstidekogus „*Karjalan kielen opas*“ (1922) ja *Ojansuu-Kujola-Kalima-Kettunen*i tekstidekogus „*Lyydiläisiä kielennäytteitä*“ (1934, vt. s. t. lk. 291—305). Liivi keele kõrval on teiseks aastate jooksul K-d sidunud ja edasigi siduvaks tööalaks olnud sm. murrete uurimistöö, jällegi töö, mille tulemused on paisunud ulatuslikuks. Noore üliõpilasena juba K. on teinud ülestähendisi oma kodumurdest, eespool juba kuulsimema tema Vermlandi-uurimisist, hiljemini ta oli kogunud sm. murdetekste, kuid laiaulatuseline sm. murrete uurimistöö sai K-l alata alles tema Tartust kodumaale siirdumisega. Nii ongi ta alates a-ga 1925 peagu kõik suved mõne osalise või täielise erandiga (suv. 1928, 1929, 1933, 1934, millal oli teisi ülesandeid) liikunud kõigil laialistel sm. murdealadel Vermlandist ja Lapist Soome laheni. Uurimiste tulemused on publitseerituna kõiki sm. murdeid haaravas tekstidekogus „*Suomen murteet I, Murrenäytteitä*“ (ilm. a. 1930) ja kõikide sm. murrete uudislikku jaotust ning iseloomustavate murdejonte ülevaadet sisaldavas teoses „*Suomen murteet II, Murrealueet*“ (a. 1930). Sama töö III osa, umb. 400 murdekaarti sisaldav keeleatlas, läheb kuuldavasti peatselt trükki. Vanade Vermlandi tuttavate juurde tehtud uute retkede (a. 1926 ja 1934/35) keeleliseks viljaks tuleb viimaks lugeda ka äsja

(a. 1935) ilmunud väikesem teos „Värmlannin suomalaisten-uskomuksia, taruja ja taikoja“, mis oma oluliselt osalt küll juba kuulub rahvaluuleharrastuste piirkonda, kuid ühtlasi on hinnatav ka väärtusliku murdeaineste-esitisenä. K. viimaseist uurimisreisudest tuleb aga eriti meenutada tema retke Nõukogude-Venesse (kesk)vepslaste murdealale suvel 1934, mille resultaadinä on ligemal ajal oodata kogutud murdetekstide ja vepsa lauseõpilise näidetekogu ilmumist. — Kaugemaist sugukeelist on K. ligemalt tutvunud ungari keelega oma suvi-reisul a. 1922, millise keeletutvuse süvendamiseks ta k. a. septembrist pääle on aastaks siirdunud töötama Ungarisse.

Oleme peatunud üksikasjalisemalt juubeldatava keeleko-gumisreisudel ja nende trüki-tulemustel ja peame ühes luge-jaga mõõnma, et nende loendamine on võtnud tüki aega. See polegi ime — ükski akadeemilisest kutsetööst vaba hetk, ükski suvevaheaeg pole K-l jäänud kasutamata. K. on soome sugu keelte alal suurimaid ja mitmekülgseimaid uurimismatkajaid, kelle kogutud ainehulk on korvamatuks aardeks mitte ainult keeleteadusele, vaid ka selle naaberaladele (folkloor, et-nograafia). Pole tarvis olla prohvet ega ka tingimata K. tä-nulik õpilane, et ennustada K-le surematust juba üksi tema uurimisreisude tõttu. Lisaks on ta meie uurimisalal harul-dasi uurimismatkajaid sellegi poolest, et ta palavikulise hooga hoolitseb oma ainehulga trükkitoimetamise eest, kuna muidu meie teaduse alal suurkogujate traagikaks on olnud vähe võimalust saada oma kogutud aineste publitseerimiseks. Uurijate järelpõlvel, nagu teame, on pärast tihti ületamatuid raskusi teiste kogutud keeleaarete ilmutamisel.

Kuid ülemal-loendatud K. teosed (välja arvatud teksti-kogud) pole ainult aineste-publikatsioonid, vaid oma kogutud aineste varal on K. teinud neis palju edasiviivat, loovat teaduslikku tööd. Meenutatagu ainult näit., et oma metoodi-liselt küll veel eelkäijate jälgedes sammuvate Kodavere murde uurimustega K. on pannud kindla aluse eesti murrete teadus-lik-ajaloolisele uurimisele. Samas suunas on põhilise tähtsu-sega tema töö, mida eespool ainehulkumise ühenduses ei tulnud veel nimetada, — „Viron kielen äännehistorian pää-piirteet“ (1917), mis täiendatuna hiljem (1929) on ilmunud „Eestin kielen äännehistoria“ nime all. K. lõuna-vepsa hääli-kutelugu taas teatavasti sisaldab kaugeleminevaid ümberhin-nanguid läänemere-sm. keelte ajaloo senises käsitusviisis (tä-heldatagu ms. eriti astmevahelduse ja vokaalharmoonia alg-soomelisuse eitamist), millest on tingitud vastavad põhimõt-telised muudatused ka tema eesti ja vadja k. häälikulugude uutes trükkides. K. töid sm. keele alal iseloomustavad, nagu

öeldud, uudis seisukohad soome murrete jaotuses ja nende geneesi küsimusis. K. revolutsioonilised vaatekohad on leidnud autoriteetseid tunnustajaid (nagu kadunud prof. K. B. Wiklund), aga enam veel teravaid vastuväitjaid ning on esile kutsunud ägedaidki poleemikaid. Vaidlused on tänini pävakorras ja raske on ennustada, millisele sünteesile nad lõpuks välja jõuavad, seepärast läheme neist seekord mööda. K. loovteadusliku viljakuse iseloomustamisel ei saa aga K. suuremate uurimuste kõrval jätta nimetamata tema produktiivsust vähemate artiklite autorina. Nii näeme teda „Viritäjä“ püsiva kaastöölisena a-st 1907, „E. Kirjanduses“ esineb tema kaastöö a-st 1909, K. enda algatatud „E. Keeles“ a-st 1922, vähemal määral leidub K. keeleteaduslikke artikleid laialipaisatult mujalgi („Suomis“, SUS-i väljaandis jm.). K. lühemate ja pikemate keeleliste kirjutiste üldarv ületab kaugelt saja. Meil on siinkohal mahti neist nimetada vaid kõige tähelepanavamaid. Nagu kogu K. toodangus, nii ka artiklis on häälikuloo-uurimus esikohal: „Itävatjan geminoitumis-ilmiöstä“ SUSA XXX, 18 (selles osutatakse geminatsioon nagu sõnas *paŋtā[sē]* 'saviastiaan' spetsiaalvadj, mitte algsn. astmevahelduse nähtuseks), „Astevaihtelusta länsisuomalaisissa kielissä“ Vir. 1919, lk. 36 jj., „Liialisia astevaihtelutapauksia“ sääls. 1920, lk. 91 jj., „Eräitä erimielisyyksiä tieteemme kysymyksissä I, Astevaihtelu, II, Vokaalisoinnusta“, III—VII mitmesuguseid vähemaid küsimusi, Vir. 1925, lk. 63 jj., 108 jj., 141 jj., „Miten on selitettava suomenkielen a~e, ä~e vaihtelu?“ Vir. 1924, lk. 57 jj., 89 jj., „Geschichtliches u. Phonetisches üb. die auslautenden Konsonanten im Finnischen“ Streitberg-Festgabe (1924), lk. 193—8, „Säännönmukaisuuden puutteesta kielenelämässä“ Vir. 1927, lk. 14—28, „Ns. h:n metateesi suomen murteissa“ Vir. 1928, lk. 115—128, „Suomen teeri sanasta ja sen... „astevaihtelusta““ sääls., lk. 171—8, „Suomen ts:n astevaihtelusta“ (murdegeograafiline käsitlus, murdekaartidega) SUST LVIII, lk. 63—88, „Eestin ensi tavun vokaalien velarisatiosta ja vokaalisoinnun iästä“ Vir. 1931, lk. 249—252, „Keelelisi tähelepanekuid vepsa retkelt“ EK 1934, lk. 130—137, 169—175 (ms. vepsa vok.-harmoonia eaküsimusist), „Vepsän vokaalisoinnun iästä“ Vir. 1935, lk. 321—6 jt. Nii siis K. häälikuloolisist artikleist olulisimad tegelevad meie häälikutelloo keskseimate astmevahelduse ja vokaalharmoonia küsimusega, tähtsad on printsibiõpiliselt eriti ka K. häälikseaduse erandeid ja keelearengu ebajärjekindluse avaldisi (keelekulumisi, -komistusi jm.) käsitlevad

 TARTU ÜLKOOL
 RAAMATUKOGU

sõnavõttud. Ajaloolise vormiõpetuse alale kuuluvaist artikleist mainitagu eraldi „Passivin tunnuksest“ Vir. 1915, lk. 107 jj. ja sellega ühenduses tekkinud poleemikat säälsam. 1916, lk. 26 jj. ning 96 jj. ja kirjutist „Miten eteläviron aktivin indik. preesensin päätteetön yks. 3. persona käsitetävä?“ Vir. 1914, lk. 145—150. Rohkesti on K. sulest aja jooksul ilmunud ka läänemere-sm. keelte kitsama ainesitiku piirides liikuvaid etümoloogilisi kirjutisi, mainitagu e. varrud-sõna seletust EKirj. 1920, lk. 56—60, „Narvalinna nime algupärast“ säälsam., lk. 195—7, „Suomen „käräjät““ Vir. 1933, lk. 354—9, „Liivin sanojen selityksiä“ sääls. 1934, lk. 223—7 jt. Erielse liigi K. artiklite hulgas moodustavad etnograafilisi jm. väärtuslikke märkmeid sisaldavad reisumälestised uurimisretkedelt, näit. „Muistelmia Skandinavian suomalaismetsiltä I—II“ Vir. 1908, lk. 45—50, 71—76, „Vaikutelmia Virosta“ sääls. 1909, lk. 1—8, „Matkamuistelmia Vepsän perukoilta“ sääls. 1918, lk. 38—62, 95—104, „Liiviläismatkalta“ sääls. 1920, lk. 111—119. Ka mõnes eriartiklis on K. põiganud keeleliselt uuritud rahvaste etnograafia ja folkloori alale, näit. „Tähelepanekuid vepslaste mütoloogiast“ EKirj. 1925, lk. 365—372, „Vepslaste pulmakommetest“ ERM-i Aastarm. I (1925), lk. 45—52. Viimast laadi kirjutistes ei ole K. enam ainult külm uurija, vaid sugurahvaste elu hõimumeelselt-soe jälgija ja kaasatundja. Viimane väide maksab eriti K. samalaadse populaarteose „Suomen heimon kirja“ (ilm. 1931) kohta, mis annab soome sugu rahvaist „kodudele ja koolidele“ sooja ülevaate, sisaldades ms. just olulise ainesena autori enda reisude tähelepanekuid. Lõpuks tuletatagu kõige üldsõnalisemalt meelde ka K. arvustisi ja retsensioone, mis pole kaugeltki mitte paljad referaadid, vaid alati sisaldavad autori enda otsiva ja loova mõtte käike.

Eri rubriigi all peame kõnelema Kettunenist kui õigekeelsusmehest ja kui eesti ja sm. kirjakeele viljelejast. K. õigekeelsuslik huvisuund avaldub juba Vir. veergudel alates a-st 1908 ilmuma hakkavaist lühemaist sm. keelt puudutavaist õigekeelsuslikest artiklitest. Eesti õigekeelsuse vastu K. huvi kajastub juba eel-iseseisvusaegses EKirj-s ilm. vastavates artiklites (näit. illatiivitüübi *meelde, juurde* üle EKirj. 1916, lk. 11, 95 jm.), samuti ka tema kaastöös keeleuuenduslikule „Keelelisele kuukirjale“ (ilm. 1915—17) ja eesti keeleuuendust üksikasjalisemalt Soome publikule tutvustavas artiklis „Viron kirjakielen uudistus“ (Suomalainen Suomi I [1916], lk. 95—107). Eestisse ametisse asumise järele (1919. a.) K-l eesti õigekeelsusharrastused üha süvenesid,

kuna tal tuli ms. suvel 1919 teotseda õppejõuna keskkoolide eesti k. õpetajaid ettevalmistavail suvekursustel, samuti nagu eelkäänud aastail Jyväskylä suveülikoolis eesti ja sugukeelte õpetajaks olles K. oli juba eesti õigekeelsusprobleemidele liigidale astunud. Viimases tööpiirkonnast sai ms. alguse K. „Virolais-suomalainen sanakirja“ (ilm. 1917, taskusõnastiku-formaadis uustrukina a. 1931), mis on oma aja kohta parimaid eesti sõnaraamatuid. Sellest on valmimas laiendatud uustrukk. Eestis asudes K. ilmutas oma „Arvustavad märkused keeleuuendusnõuete puhul“ (ilm. 1919), milles avaldatud K. hukkamõist või kiitus on olnud määrava tähtsusega paljude keeleuuendusettepanekute edaspidisele saatusele, läbilöömisele või seisujäämisele. Eesti lauseõpetuse arengule on olnud suundanäitava tähtsusega K. ülikooliõpetuses valminud „Lauseeliikmed eesti keeles“ (a. 1924). Mõjukas on olnud K. osavõtt EKS-i Keeletoimkonnast, ÕS-u 2. trüki valmistamistoimkonnast jne.; oma asjalikkusega on alati mõjusad olnud tema õigekeelsuslikud artiklid EKirj-s ja EK-s (näit. viimati veel EK 1933, lk. 25—26 *tus-* ja *tis-*sufiksi vahekorra e. kirjakeeles jm.). Kodumaale tagasi siirdunud ja eriti Helsingis ms. Yhteiskunnallinen Korkeakoulu's tegeliku soome k. õpetuse andjaks saanud, süvenes K. soome keeleõpetuse ja õigekeelsuse probleemesse seevõrra, et ta on avaldanud soome keele algõpetuse (koos A. Sipola'ga) ja hiljem (a. 1934) keeleõpilised tööd „Suomen kielioppi oppikouluille ja seminaareille“ ja „Suomen kielen alkeiskurssi“ (eelm. lühendatud väljaanne). Kõnealuses pikemas sm. keeleõpetuses on uudislik keeleajaloo suurem keeleõpetuse teenistusse rakendamine. Tegeliku keele harrastuse alalt ei saa muidugi nimetamata jätta ka K. teenekaid keeleõpetusi — „Soome keele õpiraamat“ (a. 1920) ja „Eestin kielen oppikirja“ (a. 1928) ning populaarteaduslikku „Viron ja suomen eroavaisuudet“ (1916, 2. tr. a. 1926).

Viimaks veel prof. Kettunen kui *a k a d e e m i l i n e* õ p e t a j a ja uurimistööde organiseerija, nooremate töö rakendaja. Just sellisenagi ta on eesti keeleteadusse ja selle ala harrastajaisse Eestis jätnud eriti vahetuid, sügavaid mõjustusi.

Mõjuva ja selge auditooriumi- ning eksamiõpetuse kõrval on K. nii Eestis kui ka ilmselt hiljemini Soomes tunnustatavate tagajärgedega harrastanud elavat isiklikku kontakti oma uurimishuviliste õpilastega, mida viimased mäletavad kui viljakat, õhutavat tegurit nende huvide ja võimete arengus. K-d pole mingi inimlik nõrkus olnud takistamas pü-

hendamast õpilasi oma teaduslikesse üritusisse ega sobival korral neid õppimist võimaldavaisse abitöödessegi rakendamast. Ka tema algatav ja juhtiv osavõtt akadeemiliste keeleühingute tegevusest (esimees AES-is 1920—24, Soome Kotikielen Seuras 1925—30) viitab elavale huvile noorema teadlastepõlve kasvatamise vastu. K. võrastelahke kodu Pakinkyläs on tänini kohaks, kus iga eesti keele või selle naaberdistsipliinide alal tööle-asuja on teretunud külaliseks ja julgustavate äratiste saajaks.

Prof. Kettuneni teened Tartu Ülikoolis selle algaegadel on küll nii mitmekesised, et need read neid üksikasjaliselt kirjeldama ei küüni. Mainitagu ainult tema tähtsust eestikeelse teadusliku terminoloogia juurutajana oma loengutega, AES-is ja (tookordses saksluse kantsis) ÕES-is peetud eestikeelsete ettekannetega ja eriti oma ulatusliku eestikeelse teadusliku toodanguga. K. istutas meisse usu eesti keelde kui täisõiguslikku kolmandasse soome-ugri teadustekeelde (ungari ja sm. keele kõrval), ja meil tuleb ainult selles usus kindlaks jääda ja sama teed edasi käia. Tartu Ülikooli seisukohalt on taas teenekad K. siinsed algatused eesti ja sugukeelte katselis-foneetilise uurimise alal. Ja ülikooliga otse seoses on K-lt palju aega ja vaeva nõudnud AES-i ja selle organite ning tööalade (ajakiri EK, toetajaliikmete-instituut, Nimedeeestistamise talitus, eesti murrete, Eesti-ingeri murde ning vadja k. uurimine, liivlaste toetamine jne.) algatav ülesehitamine. Nüüd nimede-eestistamise küsimuse teravalt päevakorral olles meenutagem ms. just K. kandvat osa sellele esimeste ideeliste aluste loomisel albumis „Eestlasele eesti nimi“ (a. 1921).

Väljaspool ülikooli, AES-i ja EKS-i (selle Keeletoimkonda, EKirj. toimetust) on K. Tartus (koos oma abikaasa, omaaegse soome k. lektori pr. H. Kettuneniga) oma asutamisosavõtu ning kaastööga Akadeemilises Hõimuklubis olnud aktiivseks Soome-harrastuste äratajaks meie üliõpilasnoorsoos. See oli vaid üheks lüliks selles Eesti-Soome lähendamisele suunatud suures töös, mis K. on teinud juba üliõpilaspäevist pääle, mil ta sõlmis kindlad sõprussidemed Helsingis õppinud eesti üliõpilastega, ja millesse rakendununa ta on olnud töös Soome ajakirjanduses (ms. „U. Suomettare“ Eesti osakonna toimetajana a. 1914—15) ning eriti olles meie vabadussõja päevil „Eesti Abistamise Päätoimkonna“ esindajaks Tallinnas. Muu hõimutöö alalt on üldtuntud K. teened liivi rahvusliku ärkamise esilekutsumises. — Prof. K. teenete Eesti-poolse hindamise väljenduseks on talle annetatud

Eesti Vabadusrist ja tema valimine AES-i, ÕES-i, EKS-i ning Akad. Hõimuklubi auliikmeks.

Prof. Kettunen senist elutööd pääjooniski jälgides näeme, kui tihedalt see on seotud eesti keeleteadusega ja üldse Eesti maa ning rahvaga. Et Eesti on saanud prof. K. teiseks koduks, eesti keel tema teiseks kodukeeleks — see pole kuidagi mingi kõnekäänulise väärtusega väide. Seepärast meie juubelisünnilise suure töömehe rohkete andide osalised Eestis, eriti tema õpilased üle kogu vabariigi ja tema kauaegne hoolealune — tänulik Emakeele Selts koos „Eesti Keelega“ saavad oma Ungaris juubelipaos viibivale meistrile kõige siiramalt tänulikke tervitusi ja parimaid õnnesoove tulevaiks pikiks ja tulemusriikkaiks tööaastaks.

Etümolooilisi märkmeid setu murdeainete puhul.

Meie Eesti Ülikooli eesti ja sugukeelte õppijate omaegne lugupeetud kasvataja ning õpetaja prof. Lauri Kettunen on oma laialistest uurimisreisudest mitmed pühendanud ms. setu murdele. Seepärast nüüd allakirjutanu, tema paljuks tänuks kohustatud õpilane, käesolevas Eesti Keele vihus, mis tahab viia tervitusi ja õnnitlusi täisikka astuvale uurijameistrile, tuletab mõne vähenõudliku etümolooilise reaga meelde setu murret ja selle ühenduses teisigi lmsm. keeli, millede kõikide uurimisel meie sünnipäevalapsel on kustumatud teened.

1. Setu *tiukka(m)ma*, ing. *tiukata* ja mõned lmsm. 'mängimist' tähendavad verbid¹.

Setus on laialt tuntud v. *tiukka(m)ma*, päältnäha onomatopoeetset laadi, esimese pilguga üpris vähe huvipakkuv: Vilo-Raakva *tiuksi karuzē*² 'karjased kisendasid hunti (taga) ajades', Satseri-Vorohka *säl tōzē karā man suī*

¹ Kirjutises tsiteeritav setu murdeainestik on pärit autori ülestähendisist a-ilt 1932–35. Trükitehnilistel põhjustel peab näidete esitamisel ära jääma koronaalse häälde (nõrga palatalisatsiooni) märk, samuti velaarne ł.

tiugaŋti '...karjuti hundile, hurjutati kisaga hunti', Järvesuu-Väraska *suŋ tiugaŋti — tō-huŋ, tu oŋ tu hageŋiŋe*. Nii siis sõna on tuntud hundihurjutamise tähistamiseks, millises funktsioonis ta muidugi on vananenud. Selle kõrval, tõenäoselt hiljemini, on kõnealust verbi hakatud tarvitama ka üldse tähenduses 'tõrelema', 'hurjutama', noomivalt keelama' jm., näit. Satseri-V. *tōŋe tiukkaš kõrvoali*: „*mi zà nī tīī, halvastē tīī!*“ (s. o. teine hüüab hurjutavalt, tõrelevalt), Järvesuu-Väraska *ma tiukši timmā — tā kullē.ēs* (s. o. ma keelasin teda hüüdes, tõreldes), Järvesuu-Jatsmani *ma siŋno tiukka* (Podmotsa külast pärinev keeleobjekt ise seletab tähenduse: *ma siŋno sōima*), *nukka mōni ütles: tiukkaš, Järvesuu-Lobotka tōišti tiukkaš — tu om nigu tōišti mīšt nekkit: ka dā miŋnō tiugaš!* (s. o. sõimas, tõreles, ? laimas). Wiedemanni'i sõnarm. tunneb sama deskriptiivset tüve tublisti erinevas tähenduses: *tiukama* - *tiukuma* (- *tiuksuma*) 'einen leisen, undeutlichen Ton von sich geben, piepen, zischen, flüstern'. Huvitavamasse valgusse asetub käsiteldav, algselt arvatavasti küll 'kisendama, hõikama' tähendanud setu sõna, kui arvestame, et temaga võib päritoluldasa ühte kuuluda ingE *tiukkān* 'mängin', *tiukata* 'mängida', *tiukkivat* 'mängisid', *tiukkāt* 'mängivad' ja selle nominaaltuletis *tiukku* 'mäng', vt. allakirjutanu „Rosona murde pääjooned“, lk. 18, 38, 52, 69. Viimasega kuulub muidugi ühte veel ka Kettuneni VÄH², lk. 18 esitatud Kukkosi vadj. (ingerist laenatud?) *tšiuukkamā* 'leikkimään'. Ingeris ja vadjas nii siis vaadeldav sõna on juba kerkinud etimoloogilist käsitelu väärivate kultuursõnade liiki.

Setu ja ingeri-vadja kõnealuse sõnapere semasioloogilisest küljest päältnäha kaheldav ühtekuuluvus saab kinnitust paarilt samalaadse tähendusarenguga juhtumilt lmsm. keelis. Esiteks on märkimisväärt üldeestiline verb *māngima* 'spielen' (Wied. sõnarm-us veel murdekujud *māngmā*, *māngama*, rhvl. *mānginema* ja mitmeid tuletisi), millel on täpsed vasted vadjas ja liivis: vadj. VÄH², lk. 22 *mān.čšāmā* 'leikkimään', 56 *elā mändi* 'elä leiki' ~ 104 *elā mändä* id., 57 vadjl inf. *mān.džämmäg*, 142 nominaaltuletis *māŋko* 'leikki', lv. Sjögren-Wiedemanni sõnarm. järgi inf.

mäng, prees. *mängab*, Salatsi-iv. *mängub* 'spielen, tändeln', Kettunen i käsikirj. sõnastikus *mängê* inf., prees. *mängab* 'mängida', teonimi *mäng*, pl. *mängâd* 'mäng'. VepsL ?'mängima' tähendavaist vasteist vrd. alamal. Eestist või liivist on käsitledav verb laenatud ka lätti kujul *menġet*, *-ġju* 'spielen, scherzen', refleks. *-tiēs* 'spielen, scherzen, Mutwillen treiben, sich herumbalgen', vt. Mühlenbach-Endzelin'i Lettisch-deutsches Wörterbuch. Ojansuu SKTT I, lk. 165—6 peab ka sm. (Renvall'i sõnarm-u järgi esitatud) verbi *mänkiä* '...schlagen, poltern, lärmern', Suursaare murde *mänkiä* (*kissanpoika m.*) ja edelasm. v. *mänkiä*, mida viimaksmainitud murdes tarvitavat „paikoin lasten leikkimisestä, melskaamisesta“, eesti laenuks, kuid eesti sn. *mängima* seejuures võrdleb kesk-alamsaksa verbiga *mengen* 'mischen; verwirren, versetzen (durch Reden)'. Kettunen, Suomen murteet I, lk. 283 ja alamärk. 1. säälsamas esitab sm. Virolahe tekstis verbitüve *mönki* (*lapset mönkivät süsläjässä... ~ lapset möürivät*), võrreldes seda (muide ka Lönrot'i sõnarm-us tuntud *mönkiä* 'kräla, ...' -verbi) kõnealuse e. verbiga *mängida*, ilma laenuküsimumst tõstmata. Ojansuu hilise germ. laenu oletus eestis on semasioloogiliselt raskesti motiveeritav ja ebausutav ka selle sõnapere laialise leviku tõttu lmsm. keelis (eesti-iv.-vadj.). Suursaarel on küll ilmsesti tegu e. laenuga, kuid edelasm. *mänkiä* peaks vist küll olema kõnesolevate e-iv.-vadj. sõnade hilisalgsoomeline sugulusvaste, mitte laen eestist. Vrd. viimase puhul Sanakirjasäätiö andmeil edelasm. Laitila *lapse mänkivä* (= leikkipaini) ja Satakunna Suoniemi *mänkiä* 'ryömiä'. Käsiteldav verbitüvi on ilmsesti deskriptiivis-onomatopoeetset laadi, nagu ka Kettunen äsjatsiteeritud alamärkuses näikse mõtlevat, ja Renvalli sm. *mänkiä* tähenduses 'lärmen jne.' on sellega alg-suguluslikus ühenduses, niisama nagu vepsL Kettunen LVHA I, lk. 8 (*mängub*;) *mänktä* 'karjuda, kisendada', II, lk. 18 *mänktä* 'mängida', *mängähtädä* 'natuke mängida', 28 *mängub* 'mängib' (tähenduses 'mängima' vepsL-s tõlkekomistus?). Verbi deskriptiivsust silmas pidades võib ehk sellega ühendada koguni — nagu äsjanähtud sm. murde-

list verbitüve *mõnki* — ka karj.-aunuse verbi *mõngü*: Genetz'i TAK *mõngü*- 'ammoa', TVKK *mõngü*- 'mönkyä, ammoa (lehmä)'. Vahest ehk isegi vepsP ü-line *mühgub, mühktä* 'mylviä' (K a l i m a andmed Setälä käsikirj. järgi) kuulub siiasamma. Nõnda siis, kui äsjasel mõttekäigul võiks olla tõepõhja, on eesti (-lv.-vadj.) *mängima*-verbi tähendusliku arengu käik lähedalt paralleelne sellele, mida nägime ülemal setu *tiukka(m)ma* - ing. *tiukata* verbi käsitlemisel.

Kahe eespoolnähtud lmsm. 'mängima'-tähendusliku verbi semasioloogilise arengu tõenäosus leiab veel lisakinnitust kolmandalt samasuguselt tähenduslikult paralleelnähtuselt lmsm. keelis: Wied. sõnarm. üldtuntud e. *kisama, kisen-dama* 'schreien, lärmen', *kisa* 'Lärm, Geschrei, Gezänk' ~ teisalt aga sm. Lönnr. *kisa* 'lek, dans, stim, larm', v. *kisata*, frekv. *kisaila* 'leka, dansa, stimma, väsnas, rasa, ...', karj. TVKK *kizoa*- 'leikitä', *korttih kisata* 'lyödä korttia', aun. TAK *kiza* 'leikki, peli', *kizoa*- 'leikkiä'. Etnograafilisest seisukohast läänemere-soomlaste mängu uurivail teadlasil maksaks pöörata tähelepanu lmsm. 'mängimist' tähistavate verbide etümoloogilisele algupärale (kuivõrra need pole hilised laensõnad, nagu näit. sm. *leikkiä, pelata* < rts., või muidu kitsalt lokaalsed, nagu vepsL *vätä*, prees. *vändän*, frekv. *vändöda* 'mängida' — vrd. e. *väända, väänelda!*), ja nimelt nende ühtekuuluvusele teatavate 'kisendamist, karjumist' tähendavate verbidega. Viimase seiga silmaspidamine võiks vahest aidata selgitada läänemere-soomlaste mängu-mõistegi arengut.

2. E. verbi *rääkima* 'sprechen, reden'

on peetud hiliseks germ. laensõnaks, oletades laenamisuunda alamsaksa *spreken* > e. *rääkima*, vt. W. Schlüter, Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1909, lk. 20. Tõenäoselt on meil siiski käesoleval korral tegu koduse e. sõnaga, mis — nagu eelmisegi verbipesakond — on algselt deskriptiivset laadi ja mille etümoloogia jälgimisel setu murre jällegi pakub tuge. Mainitud murdes verbi *rääkima* tähenduses 'sprechen' ei

tunta — esineb aga viimase sünonüüm *kõnele(m)ma*. Kuid selle eest setus *rääkmä* on tuntud tähend. 'karjuma, kisen-dama': Vilo-Raakva *nimä rägē* 'nemađ (s. o. lapsed) karjusid', faktiivverb *rägviitat last*, Järvesuu-Jatsmani *vanast ültti et latsę räkvä nigü... tsirk väega räk kõvaste (-täniitäs)* '(mgi) lind karjub väga kõvasti'. Mäe vallas on eitatud selle verbi tundmist, ka pole lõuna- ja lääne-setus allakirjutanut juhust olnud kuulda tema esinemist, nii et ta sääl — kui üldse esinebki — võiks olla haruldane. Wied. sõnarm. tunneb eestist (eL-st) ainult tähenduslikult samatüvelist tuletist *rägafs*, g. *rägafsi* 'unnützer Schreier (Schimpfwort)'. Kõnealuse setu verbi vaste leidub liivis: Sjögren-Wied. sõnarm. inf. *rävok*, prees. *räkëb* 'schreien, heulen, kreischen; blöken; krächzen', Kettuneni käsikirj. andmeil *räykkä*, prees. *räkkëb*, lvLn *räkkub* '(valjusti) nutta; kraaksuda', *lapst räykkëbbäd*; *varikšt räykkëbbät*... Vokaalivaheldus lv. *äü* - e. *ä* muidugi võib tingitud olla tüve onomatopoeetsusest või seletuda ka nii, et lv-s tugeva astme *äü* on hiliselt teatava proportsioonanalooogia teel tekkinud *ä* asemele (*täüitä* 'täita': *täitab* = x: *räkkëb*; x = *räykkä* pro *räkkä*). Edasi kohtame sama deskriptiivverbi soomes: Lönnoti *rääkkyä*, *rääkyn* - *rääkyä*, *räävyn* 'skrâna, kraxa, skria, tjuta, glâfsa, bjebba, gnälla, grâta som ett barn'. Viimase sm. verbiga ühtekuuluvaks on e. sõna *rääkima* pidanud suulises vestluses umbes aasta tagasi ka mag. P. Ariste.

Lmsm. keelte alalt on olemas vähemalt üks päris kindel julgustav paralleel tähendusarengu 'karjuma' (> vahe-lüli 'kõvasti, karjuvalt kõnelema?') > 'kõnelema' kohta, nimelt liivis Sjögren-Wied. sõnarm. inf. *rekanđ*, prees. *rekanđëb* ~ inf. *rükand* 'reden, sprechen; verabreden', *ređ*, pl. *reküđ* ~ *rük* 'Rede, Gerede, Gerücht, pl. Abrede', Kettuneni käsikirj. andmeil *rekkändä*, lvLn *rikk-*, van. *rükk-* 'rääkida, kõnelda', *ređ*, pl. *rekküđ* 'kõne', lvLn *rik*, *rikküđ*, van. *rük*. Viimasel lv. sõnaperel on täpsed tüvevasted eestis, vrd. Wied. sõnarm. *rökendama* 'schreien', *rökkama* 'aus Bosheit schreien, brüllen, sprudelnd schreien (wie erboste Kinder)'. Ka meile lähedais indo-eur. keelis pole

tundmatu samasugune päältnäha võõristav tähendustevaheldus, vrd. *tuntud вп. говорить 'sprechen' ~ muinasbulg. *govoriti* 'lärmen', *говорѣ* '... Lärm' jm., vt. Leskien, EtWb.

3. Setu *rihits* 'mörd'

kujus *rihits*, g. sg. *rihi*^{Dzä} puutus allkirjutanule esmakordselt kõrva Järvesuu-Värskä keeleobjektiga töötamisel k. a. suvel. Selle huvitava, Wied. sõnarm-s ja muis eesti sõnavara kirja-allikais puuduva sõna kohta pärastpoole mõnes Pihkva järve poolses Petserimaa külas teadete pärimisel selgus, et ta on säääl üldiselt tuttav. Järvesuu-Jatmanis (küsiteldav pärit Võõlastest) öeldi: *rihits*, *rihi*^{Dsää} — *lanğast omma kōedü*, *siis omma vitsaṗ panttu siisse*, (küsiteldav pärit Podmotsast) *rihits om mõrd*, *mī värkki üldäs rihits ni mõrd*. *rihitsidega keväjält kallō püüvettäs*. *jo vanä-vanast sāhi omma rihi*^{Dsää} *mu mälentäväst*. Järvesuu-Lobotka keeleobjekt tähendas: *rihi*^{Dzä} *iks oļliva*, *kanēbi lanğost kōik*, *linatsit rihitsätt es koettä*, *vitsa oļliva sizen*. *mõrd om tū zamo miš rihits*, *mõrd om ešti värkki*. Mäe-Mikitamäel märkis keeleobjekt päritava sõna vananenuks: *vanast iks ültti rihits*; *rihi*^{Dsäga} *püüvetti kallä*. Satseri, Vilo, Petseri ja Meremäe vallas olen varemini kuulnud küll tarvitatavat sõna *mõrd* (*mõrd*), kuid vähemalt Vilo-Paaltsovast saadud jaatava teate põhjal on arvata, et *rihits*'at vananenud sõnana tuntakse ka Pihkva järvest eemal asetsevais setu külades. I. Manninen'i Sachkultur Estlands I, lk. 254 jj. teab kõnelda ainult kahest 'Wenter'-tähendusega e. püünisenimest — *rüsa* ja *mõrd*. Ka G. Ränga etnograafiline ülevaade „Peipsi kalastusest“ (ÕES-i Kirjad II), mis käsitleb ka Pihkva järve ja sellesse suubuvate jõgede kalastust ja kus „Eessõna“ (vt. lk. V) järgi „on püütud süstemaatilisemalt esile tuua kõike olulist siinses... kalastuskultuuris, eriti rõhku panes vastava ala eestikeelsele terminoloogiale“ (allkirjut. harvendus; J. Mg.), ei maini *rihitsat*. Küll on aga viimases mõõdamannes (lk. 153) nimetatud Pihkva järve kalastusraioonis tarvitatavat venekeelne mõrranimetus *рузецъ*, *русецъ*, mis vahetult lahendab setu *rihits-*

sõna algupäraküsimuse: *rihits* < vn. *ризеи*. Kõnealune venepoolne laenuallikas on allakirjutanule silma puutunud ka V. Ernits' a käsikirjalisest uurimusest Estnische Sprach-elemente im Grossrussischen und in anderen slavischen Sprachen I (Einleitung und allgemeine Übersicht, ptk. 4—7, lk. 142), kus vn. *ризеи*, *рицый* 'Fischreuse' on käsiteldud laenuna eesti sõnast *rüsa*, nagu see ka häälikuliselt võimalik näikse olevat säälsam., 3. ptk., lk. 158 esitatud vastavate laenujuhtumite (e. ü — vn. u) võrdluse põhjal. Hiljemini on hr. E. lahkesti andnud andmeid kõnealuse vn. sõna esinemisala kohta oma kogutud materjalest: pl. *рициы*, g. *рицев* Lisja (> Matsalu), Mehikoorma, Suure-Seltsa, *рициы* Välggi, Piirisaare, Varnja, Lüübnitsa, *рициы* Võõpsu, Sofia, Šartova, Medli, Kuulja, Nina, Ruutsa, Mteš (Venemaal), *рициы*, pl. *рициы* Kallaste, *ризеи*, pl. *рициы* Tiheda, *ризеи*, pl. *рициы* Mustvee. Tulemuslikult teistsugusena esineb sõna Peipsist põhja poole: *рицый* Naroova ümbruses, Remniku, Vasknarva (~ *рициы*) jm., *рисы* Komarovka. Dal'i Толковый словарь kõnealust vn. sõna ei tunne, nõnda see võib küll olla Peipsi ja Pihkva järve ümbruse lokaalne eesti laen, mis pärast on vene sufiksiga varustatuna tagasi laenatud setu murdesse. Kui arvestada Ränga tsiteeritud kohas esitatud arvamust, et (väike kalda-)mõrd Pihkva kloostrite kalastuspiirkonnas võiks olla kodunenud alles võrdlemisi hilja (16. ja 17. sajandil teda veel ei mainita), siis nii vn. *ризеи*-sõna laenumine eesti *rüsa*'st kui ka eriti veel eelmise tagasilaenumine setu murdesse (*ризеи* > *rihits*) võis toimuda alles vahest varimalt paari sajandi eest. Mis aga *rihitsa* kui hilisevõitu laensõna teeb teiste omaealiste hulgas huvitavaks ja erilist keelelist tähelepanu väärivaks, on selles esinev võrdlemisi haruldane *s* (*z*) > *h* dissimilatsioon (**risits* > *rihits*), mille kohta paralleele vt. allakirjutanu teoses „*oi-, ei-*deminutiivid...“, lk. 21 (*lahits* 'Hermelin' < *lazits*, *luzikas* 'Löffel' ~ murd. *luhits* < **luzits* jt.). Isegi ühes Petserimaa vene ala kohanime setu-murdelises laenvastes kohtame huvitaval kombel sama dissimilatsiooni: *Рожице* > *rohi_dza külä*, *rohi_dzä'* (kuuldud Värskas, Jatsmanil jm. Põhja-Petserimaal).

J. Mägiste.